

Izvorni članak UDK 159.922.1

Željka Matijašević, Zagreb

Histerija i rod

Razmatranje odnosa histerije i roda valja započeti barem grubim naznačavanjem odnosa između feminizma i psihoanalize, budući da je odnos feminizma prema histeriji, razumljivo, često uklopljen u općenit odnos feministica prema Freudu. Jednu stranu tog odnosa predstavljaju feminističke teoretičarke drugog vala, neprijateljski raspoložene prema psihoanalizi i Freudu, poput Germaine Greer, Shulamith Firestone, Betty Friedan i Kate Millett. Njihovo shvaćanje psihoanalize svodi se na optužbe Freuda za mizoginiju, mušku supremaciju, prije svega iščitavanjem Freudova članka »Ženskost«. Većinom se slažu u tome da je Freud za teoriju o slabije razvijenom ženskom super-egu, slabijem ženskom sublimiranju i pojačanom narcizmu imao društveno objašnjenje pred nosom, ali nije posegnuo za njim, već je ostao biološki esencijalist. Ono što im je zajedničko je, prije svega, odbacivanje dvaju temeljnih psihoanalitičkih otkrića: nesvjesnog i infantilne spolnosti. Millet i Firestone žele osporiti samu psihičku zbilju i njezino postojanje, a želja, fantazija i nesvjesno posve su odsutni iz njihovih razmatranja.

Francuske feministice Hélène Cixous, Luce Irigaray i Julia Kristeva predstavljaju određen pomak u stavu prema psihoanalizi, budući da su, unatoč kritici psihoanalize, svojim istraživanjima složenosti subjektivnosti, bile »daleko više u suglasnosti s predodžbom nesvjesnog od tadašnjeg anglofonog feminizma« (Wright, 2001: 11).

No, do konačne rehabilitacije Freuda i osvješćivanja značaja psihoanalize u objašnjenju stvaranja ženskog psiho-seksualnog identiteta dolazi tek u djelima psihoanalitičke teoretičarke Juliet Mitchell u djelu *Psychoanalysis and Feminism: A Radical Reassessment of Freudian psychoanalysis* te, zatim, u djelima Jessice Benjamin, Nancy Chodorow, Dorothy Dinnerstein, Sarah Kofman i Jacqueline Rose. Nazivajući svoje tumačenje »radikalnim«, Mitchell upućuje na to da je namjera te knjige da naznači kako »psihoanaliza, čini se, nudi objašnjenja pitanja kako, usprkos društvenim promjenama, ustraje nešto što je nesumjerljivo sa zbiljskom društvenom situacijom« (Mitchell, 1974: xvii), smatrajući kako socijalizacija ne može objasniti strukturu spolne razlike i nejednakosti koje iz nje proizlaze.

Upadljivo obilježje svih feministica koje zaključuju manjkavost Freudova odgovora na pitanje ženskog, jadikujući poput Germaine Greer što je »psihoanaliza imala samo oca, ali ne i majku« (Greer, 1971: 91) te je otuda Freudov odgovor na žensko pitanje okončao kao posve manjkav, je to što posve izbjegavaju spomenuti britansku psihoanalitičarku Melanie Klein u kojoj je psihoanaliza pronašla svoju zakašnjelu majku. Njome će se baviti isključivo benevolentne tumačice Freuda, poput Benjamin, Chodorow ili Mitchell.

Ono što je najupečatljivije u djelu Melanie Klein jest upravo pomak prema liku majke, bilo razmatranjem poremećaja koji prethode edipskom sukobu koji uključuje oca, dakle, razmatranje pred-edipskih poremećaja, odnosno pomak od frejdovskih problema edipske razine – fobija, inhibicija i opsesija,

prema problemima pred-edipske razine – separaciji i individuaciji, koji prebivaju u ambivaletnom, dijadnom odnosu prema majci, koji prethodi uspostavi samog edipskog trokuta. Melanie Klein će jasno ustvrditi da je majka prvi objekt i za žensko i za muško dijete, što je Freud već naslutio napomenom da se možda edipski sukob odnosi samo na muško dijete, a da ostaje krajnja nejasnoća ženskog Edipovog kompleksa, jasno odbacujući Jungovu ideju paralelnog Elektrinog kompleksa u djevojčica. Također je dodao da ostaje neriješen problem pred-edipske vezanosti djevojčica za majku, koja se možda u potpunosti nikada ne razara. Spomenimo da rehabilitacija Freuda Juliet Mitchell počiva upravo u otkriću »kako danas otac zauzima položaj trećeg pojma koji mora razbiti asocijalno dijadno jedinstvo majke i djeteta« (Mitchell, 1985: 23).

Upravo je ta nejasnoća uspostave ženskog sebstva ono što možda objašnjava zašto je histerija bila dominantno ženska bolest, kao što i osvrtnje na taj klajnovski dijadni odnos s majkom može pomoći u pojašnjenju strukture same histerije.

Temeljno pitanje s kojim su suočene feministice je sljedeće:

»Je li histerija pozitivna ili negativna reakcija na opresivne i frustrirajuće društvene prilike? Drugim riječima, je li histerik buntovnik ili žrtva?« (Borossa, 2003: 49)

Kako ispravno primjećuje Elaine Showalter u djelu *The Female Malady*, u poglavlju posvećenom histeriji, veličati histeriju kao buntovništvo je i pomalo smiješno jer ona je prije svega bila psihički poremećaj, odnosno »slijepa ulica za žene koje je društvo lišilo mogućnosti samo-izražavanja pitajući se ipak je li histerija možda bolest kćeri« (Showalter, 1987: 147), koja je izrodila svoje dijete – psihoanalizu.

Preko radova filozofkinja poput Megan Boler ili Alison Jaggar, koje govore o socijalno konstruiranim emocijama, izbijanje histerije može se također dovesti u vezu s »odmetničkim emocijama« poput bijesa – »emocijama koje su povijesno bile zabranjivane ženama, ali koje, kada se iskažu, ženama daju pobunjeničku moć i dovode u pitanje njihov podređen status« (Boler, 1999: 12). Razvijajući svoje feminističko-socijalno-konstruktivističko mišljenje o emocijama, Jaggar govori i o »emocionalnoj hegemoniji« i »emocionalnoj subverziji«.

Feministice sklone optuživanju Freuda upravo će veličati histeričke simptome kao subverziju patrijarhata, poput Cixous, kao odbijanje očinskog jezika ili kao narušavanje falocentrizma i govor ženskim, majčinskim jezikom tijela, poput Irigaray, ili pred-simboličkim jezikom, semiotičkim, poput Kristeve.

Važnost histerije za psihoanalizu je upravo ogromna. Ona je polazišna točka psihoanalize, prvi psihički poremećaj koji su Freud i Breuer proučavali da bi u praksi došli do tehnike katarze, a Freud do slobodnog asociiranja i liječenja razgovorom. U teoriji koja je usko pratila praksu, histerija je dovela do otkrića nesvjesnog funkcioniranja psihe, tumačenja simptoma, objašnjenja neurotske strukture, ukratko, do definicije nesvjesnog.

Valja odmah spomenuti da je histerija u dvadesetom stoljeću iščezla s popisa mentalnih bolesti te da su se njezini simptomi preselili u druge kliničke kategorije, poput granične strukture ličnosti ili poremećaja ličnosti, iz čega se jasno vidi da se od Freudove zamisli o histeriji preuzima ideja cijepanja psihe.

Histerija se oduvijek povezuje sa ženama, no prije nego što raščlanimo razloge te sveze, upitajmo se kakve su to žene patile od histerije i kakve se to žene pojavljuju u Freudovim i Breuerovim *Studijama o histeriji* iz 1895. godine.

»Histerične žene bile su uglavnom neovisnije, samopouzdanije, veće odlučnosti i značaja nego 'normalne žene', manje strašljive i često nekonvencionalne.« (Showalter, 1987: 145)

Nisu svi histerici bile žene, ali ipak većina jest. Histerija je u devetnaestom stoljeću bila povezana sa ženskošću na brojne načine, prije svega sa ženskom hiper-emocionalnošću, a uključivala je ogroman repertoar emocionalnih i tjelesnih simptoma. Jednostavan razlog za bavljenje histerijom – koji je privukao podjednako Charcota, Freudovog prethodnika, kao i Breuera i Freuda – bio je taj što su simptomi histerije bili očigledni, vidljivi, tjelesni. Evo što su oni uključivali: grčenje, nesvjesticu, povraćanje, gušenje, jecanje, smijanje, oduzetost pojedinih dijelova tijela te brze prijelaze iz jednog u drugo emocionalno stanje te nas nimalo ne čudi što su takvi simptomi upućivali na labilnost i hirovitost tradicionalno asociране s ženskom prirodom. U histeriji je patrijarhat pronašao najljepšu potvrdu izreke: »La donna è mobile«.

Charcot je dao histeriji legitimitet bolesti te uputio na realnost i objektivnost histeričkih simptoma, ne smatrajući histerične pacijentice lažljivicama i simulanticama. No, Charcot nije dao i glas ženskim histericima. On je s njima, odnosno pomoću njih, priređivao javne spektakle, držao predavanja koja su bila praćena histeričkim teatrom, hipnotizirao ih je, čak je dovodio i fotografe koji su bilježili najveličanstvenije histerične krize. Autoritarnog Charcota zvali su Napoleon neuroze.

»Te žene su se, zahvaljavajući javnim izlaganjima kojima ih je podvrgavao Charcot, osjećale kao zvijezde i u stvari su to i bile. Brojni histerici zbog dubinske nesigurnosti upravo traže javno, teatralno izlaganje te je na taj način, i ne znajući to, Charcot odgovorio na njihove zahtjeve.« (Speziale-Bagliacca, 1999: 27)

Histeričnim će pacijenticama tek Freud i Breuer dati pravo glasa te će njihove priče, sjećanja, snovi i fantazije ući u liječničke zapise. Chodorow iznosi podatak da je brojne žene analitičare privukla psihoanaliza upravo stoga što je Freud vidio žene kao seksualne subjekte, prije svega u kliničkom radu, a dio tog seksualnog subjektiviteta možemo nazrijeti i u *Studijama o histeriji*, subjektiviteta koji inače, smatra Chodorow, »nije prisutan u Freudovim prikazima teorijskih žena kao subjekata« (Chodorow, 1991: 233). Najpoznatiji slučaj histerije je slučaj Anne O (pravim imenom Bertha Pappenheim), liječeći koju je Breuer otkrio terapiju razgovorom, a koja je nakon izlječenja postala poznata aktivistica, borac za ženska prava. Odbijanje patrijarhalnog poretka očitovalo se u njezinom slučaju kao odbijanje očinskog jezika: Bertha je naprosto zašutjela. Freud i Breuer su, nakon Charcota i psihijatrijskog darvinizma koji je počivao u ideji o konstitutivnoj urođenosti psihičkog poremećaja, odnosno urođenoj duševnoj slabosti i sklonosti cijepanju, ustvrdili da su histerici žene jakog intelekta, jake volje, jakog značaja i jake kritičke moći. Breuer kazuje da

»... histerija počiva prije u višku nego li u manjku energije i talenta.« (Showalter, 1987: 155)

No, bilo je i grešaka, poput glasovitog slučaja Dora, koji će preuzeti i Jacques Lacan, koristeći slučaj Dora i slučaj Hamlet kao oprimjerenje histerije, kao određenost željom nekog drugog. Freud više nije toliko slušao Doru, koliko

je forsirao svoje tumačenje seksualne tajne te pronašao moguću biseksualnost i homoseksualnost.¹ Neke feministice će proglasiti Dorino napuštanje Freudove ordinacije kao konačnu pobjedu u igri moći. Takvog je mišljenja Hélène Cixous, »to je pobuna protiv racionalnosti patrijarhalnog poretka« (Showalter. 1987: 160), odnosno razuma koji je Freud trebao prišiti Dori. Irigaray će histeričnu ženu nazvati »mystérique«, tvrdeći da je histerija sama tajna ženskog, Freudovo »što žena želi?«. U poglavlju naslovljenom »La Mystérique« (Irigaray, 1985: 191–202), Irigaray tvrdi da patrijarhalni diskurs stavlja ženu izvan predočavanja: ona je odsutnost, negativnost, mračni kontinent. Mistički diskurs je jedino mjesto u zapadnoj povijesti gdje žena govori i djeluje na tako javan način. Irigaray tvrdi da unutar patrijarhata mistika, kao i histerija nekoliko stoljeća kasnije, nudi ženama zbiljske, iako ograničene mogućnosti da otkriju neke aspekte užitka koji bi mogli biti specifični njihovim libidnim nagonima.

Histerija je uvijek bila sinonim za neumjerene tendencije u ženskom ponašanju te je uvijek bila u svezi s hiperemocionalnošću, i to ženskom, čak i kada je prekinuta sedamnaestostoljetna, a još drevna hipokratska sveza između histerije i pripadajućeg joj organa – maternice (grč. *hysteron*). Za Charcota su u 19. stoljeću uzroci samo pomaknuti u superiorniji organ, mozak ili živčana vlakna, ali taj mozak je ipak ostao ženski. Freud će svoje tumačenje histerije osloniti na ideju traume, od ideje zavođenja, do općenito potisnute seksualnosti. Mehanizam histerije u uskoj je svezi s mehanizmom potiskivanja, a preko histerije je Freud došao do definicije potiskivanja, kojem prethodi ideja disocijacije i cijepanja. Upravo se na taj značaj histerije vraćaju suvremeni psihoanalitički autori.

Histerija je svakako počela kao definicija ženske histerije, a treba napomenuti da se od četiri Freudova najglasovitija slučaja, samo jedan bavi ženom, i to upravo slučaj Dorine histerije, dok su fobija, opsesija i paranoja objašnjene na muškim slučajevima. Iako je već Charcot hospitalizirao i muške histerike, njihovu histeriju vezivao je uz tjelesnu traumu, iako su simptomi bili isti. Na te se muškarce gledalo, kako tvrdi Julia Borossa, »kao na ženskaste muškarce ili pripadnike sumnjivih skupina, Židova ili Arapa« (Borossa, 2003: 54). Nakon Prvog svjetskog rata muškarci, međutim, postaju najuočljivija skupina oboljelih, ali se simptomi histerije s oklijevanjem tako nazivaju jer se u početku te muškarce dijagnosticira kao oboljele od »granatnog šoka«. Kako je ustvrdio Ferenczi u »Dva tipa ratne neuroze«, »ovdje je konflikt uključivao sukobljavanje vojnike predodžbe o sebi kao muškarcu sa stvarnim prilikama« (Borossa, 2003: 57). Takvi su se muškarci našli u dubokom srazu s muškim vrlinama koje su im pružale osjećaj identiteta. Kako kazuje Juliet Mitchell u recentnom djelu o histeriji, *Mad Men and Medusas*,

»... zadatak koji je stajao pred muškarcima bio je jasan: prihvati zakon oca i nećeš biti histeričan.« (Mitchell, 2000: 52)²

Pri suočavanju s nepodnošljivim nasiljem, konstrukcija muškosti se urušava i obznanjuje kao maskerada.

Danas se možemo također hipotetski upitati što bi bilo da je Freud, ne nastavljajući Charcota, krenuo proučavati istim intenzitetom drugi temeljni neurotski poremećaj – opsesivni poremećaj koji je suprotan histeriji. Dok histeriju obilježuje višak emocija, opsesijsku neurozu obilježuje manjak, histerija ima izrazite tjelesne simptome, opsesija se ne vidi u prvi mah, ili naposljetku, histerija je u svezi s hiper-emocionalnošću, a opsesija s hiper-racionalnošću. Freud će opsesijsku neurozu dovesti jasno u vezu s racionalni-

ziranjem, intelektualiziranjem. Simptomatska škrtost opsesijske neuroze odgovara emocionalnoj škrtosti opsesivnog neurotičara ili danas popularno zvanog »control freaka«.

U članku »Smisao simptoma«, dijelu *Uvoda u psihoanalizu*, Freud već u početku primjećuje da je simptom kao takav pun smisla, no da je taj smisao posve drugačije prirode u histeriji i opsesijskoj neurozi.

»Ta takozvana opsesijska neuroza nije toliko omiljena kao svima znana histerija; ona nije, ako se smijem tako izraziti, onako nametljivo bučna, već se nekako više ponaša kao privatna stvar bolesnika, gotovo posve izbjegava pojavljivanje na tijelu, a sve svoje simptome oblikuje na duševnom području (...) te izbjegava onaj zagonetni skok iz duševnog u tjelesno.« (Freud, 2000: 273)

Evo nultih simptoma opsesijske neuroze kako ih iznosi Freud u slučaju čovjeka-štakora:

»Psihički sukob izražava se simptomima prisile – opsesivnim idejama, prisilom da se izvode neželjene radnje, borbom protiv takvih misli i poriva, obredima zavjetovanja te načinom mišljenja kojem su svojstveni naročito duševno 'preživavanje', bojažljivost i koji dovodi do zapriječivosti mišljenja i djelovanja.« (Laplanche-Pontalis, 1992: 298)

Freud iznosi osobine takvog tipa poremećaja u svezi s intelektualiziranjem:

»Tamo gdje nagon za znanjem preteže u konstituciji prisilnog bolesnika, mudrovanje postaje glavni simptom neuroze. I sam proces mišljenja biva seksualiziran, jer seksualna uгода biva prebačena na sam akt mišljenja.« (Freud, 1987: 319)

Nimalo nas ne čudi da je histerija sa svojom tjelesnom simptomatskom velikodušnošću bila zanimljivija od opsesije, kao što je i inaugurirala proučavanje psihosomatskih poremećaja.

Histerija bi bila emocionalni višak, opsesija je emocionalni manjak, što je prvo? Deridaovci bi ovdje svakako išćitali metafiziku prisutnosti koja obilježuje cijelu zapadnu misao: ono što je vidljivije jest i važnije, tako govor prije pisma, histerija prije opsesije. Paradoksalno je, međutim, da su žene dobile svoju vlastitu povijest kao povijest bolesti, kao anamnezu, preko bolesti koja je svojom prekomjernošću nalazila izričaj kroz samo tijelo. Danas se važnost opsesije nadaje u radovima poput onog Georges devereuxa, uglednog etno-psihoanalitičara, koji u članku »Shizofrenija, etnička psihoza ili shizofrenija bez suza« kazuje da je etnička osobnost modernog čovjeka temeljno shizoidna, preko ideala modernog čovjeka poput vještog igrača pokera ili birokratskog »lica od kamena«, budući da

»... hladna neosjetljivost ima takav ugled da čak i ljudi koji su stvarno osjećajni duboko preziru osjećajnost drugih.« (Devereux, 1992: 278)

Kao što je histerija bila »pristojan način da se bude lud krajem devetnaestog stoljeća« (Devereux, 1992: 275), što je uvjerljivo ako to mjerimo prema

1

Hannah S. Decker u članku »Freud's 'Dora Case'« upućuje na značaj tog slučaja za razjašnjenje temeljnog psihoanalitičkog pojma *transfera* (prijenosa), budući da se nepoznavanje transfera smatra ključnim za Freudov neuspjeh u liječenju.

2

Tumačenje histerije Juliet Mitchell, kako iznosi Borch-Jacobsen (2001), obrće do nepre-

poznatljivosti Freudovu shemu histerije. »Primarna nije libidna sveza s roditeljskim objektom kojeg želimo 'imati', već mimetičko poistovjećenje s bratom ili sestrom kojeg istovremeno želimo ubiti i biti poput njega (...) tako da histerik nikada ne napušta dubinski mimetičku ambivalenciju prema horizontalnom alter egu – braći i sestrama.« (Borch-Jacobsen, 2001: 3)

posjećenosti Charcotovih histeričnih spektakla, danas je taj pristojan način neki oblik shizoidne strukture. Patologija, kako tvrdi Devereux, koju zapadno društvo »ne samo vrednuje, već djelatno pothranjuje i održava« (Devereux, 1992: 277).

No, vratimo se objašnjenju histerije preko problematičnosti samog seksualnog identiteta. U glasovitom djelu *Reproduciranje majčinske skrbi* (1978), Nancy Chodorow nadovezuje se na Freudovu ideju izrazite pred-edipske vezanosti djevojčica za majku. Pokušat ćemo ukratko iznijeti osnovnu tezu koja prožima cijelo Chodorowino djelo, ako ne i opus. Majke, koje doživljavaju svoje djevojčice kao produžetak sebe te je njihov odnos prema djevojčicama narcističan, nesvjesno više prijanjaju uz njih i snažnije ih vezuju za sebe što čini da su ženske granice sebstva uvijek krhke i slabije izgrađene od muških. Žene time postaju relacionalne, doživljavaju sebe uvijek u odnosu prema drugima, a muškarci su autonomniji, budući da majke snažnije postavljaju granice prema muškom djetetu, te su muškarcima kasnije manje potrebni drugi za definiciju sebe. Dječaci i djevojčice sami prisvajaju i transformiraju te nesvjesne majčinske poruke kroz vlastite duševne sposobnosti za fantaziju, kao i obrambene reakcije na tjeskobu i strah. Najvažniji od ishoda tih procesa su načini na koji se žene intuitivno osjećaju povezane s drugima, sposobne za empatiju ili ovisne o vezama ili odnosima, a s druge strane je potvrđena težnja za neovisnošću u muškaraca i tjeskoba vezana uz intimu ako se ona približava mogućnosti da o nekome emocionalno ovisi. Majke doživljavaju žensku djecu kao jedno sa sobom; njihov odnos prema kćerima je narcističan, dok je odnos prema dječacima anaklitičan. Djevojčice su produžetak majčinog sebstva, dječaci su samosvojni objekti.

Suvremeni psihoanalitičari vraćaju se značaju histerije kao i korijenima psihoanalize, »dok se manje pažnje posvećuje kasnijim Freudovim konceptima: nagonima, libidnim fazama ili libidu« (Halberstadt-Freud, 1996: 983). Psihoanalitičari se slažu u pogledu odnosa histerije i roda: histerija je usko vezana uz nedostatak trokutaste, edipske strukture, što je nedostatak koji se, međutim, prema Chodorowinom prikazu, više odnosi na djevojčice nego na dječake.

»Histerik je onaj koji u već konfliktnoj svezi s majkom nema dovoljno dostupnog oca koji bi mu olakšao prijelaz u trokutastu, edipsku strukturu tako da se proces individuacije i separacije od majke doživljava kao naprosto nemoguć razvojni zadatak.« (Rupprecht-Schampera, 1995: 461)

Za ženske histerike je otac razočaravajući, one su u lažnom edipskom obrascu, to jest uhvaćene u pseudo-edipski mit. Situacija rivalstva s majkom oko naklonosti oca je u stvari lažna, a istinska je potpuna neodvojenost od majke. Zato ženski histerik često pokušava zavodljivim ponašanjem te pretjeranim afektima i emocijama privući pažnju nekog idealnog, ali posve odsutnog oca.

»Falus za ženu postaje simbol naizgled beskonfliktne muške razlikovnosti i odvojenosti od dijadnog odnosa s majkom.« (Rupprecht-Schampera, 1995: 444)

Sama ideja da biseksualna stremljenja, tj. potisnuta muškost čini žene histeričnima ustraje u Freudovim radovima o histeriji, u navedenim *Studijama o histeriji* iz 1895. i »Odlomku analize jednog slučaja histerije« iz 1905. Histerik je, prema zasadama što ih je postavio Freud, osoba kojoj vlastite fantazije ne dopuštaju da se opredijeli kao muškarac ili žena. On uvijek želi, a želja je falička moć i upravo je to ono što histerik želi i odbija. Na temelju

revizije Freuda i Lacana, Juliet Mitchell (Mitchell, 1985: 1–26), možemo zaključiti da tajna histerije možda počiva u odsustvu predočavanja ženskog spola, a rezultat toga je da spolnost zadobija snažno faličko obojenje. U histeriji bi tako falus bio supstitut kao i obrana od zastrašujuće ženskosti kako u muškaraca tako i u žena. Čini se da odbacivanje iznimno jakog poistovjećenja s problematičnim i ambivalentnim ili čak proždirućim likom majke igra najvažniju ulogu u histeriji oba spola.

Freud, Lacan i »slučaj Dora«

Sama problematičnost seksualnog identiteta u slučaju histerije najvidljivija je u Freudovom tumačenju »slučaja Dora«, kao i u Lacanovoj nadgradnji »slučaja Dora«, »Dora et la jeune homosexuelle« u četvrtom seminaru *Objektni odnos* iz 1956.–1957. (Lacan, 1994), gdje će Lacan histerika općenito definirati pitanjem koje si on postavlja: »Jesam li muško ili žensko?«. Za Lacana histeriju oprimjeruje Hamlet koji se koleba između želje majke i zakona oca u Lacanovom članku »Želja i tumačenje želje u *Hamletu*«, dijelu njegovog seminara iz 1958.–1959., naslovljenog *Želja i njezino tumačenje*.

Freud u *Slučaju »Dora«* opisuje djevojku s tjelesnim simptomima bez organskog uzroka, koja očituje opće stanje gađenja prema životu. Obiteljska situacija pokazuje oca u čudnoj vezi s bračnim parom, gospođom i gospodinom K., a Dorini se simptomi pojačavaju kada je taj gospodin K. pokušava poljubiti. Dora se intenzivno bavi svojim ocem i neprestano uvjerava sebe da je otac izdao, žrtvovao njezinu ljubav ljubavi gospođe K. Bučno je demonstrirala toj ženi kako joj zavidi na tome što posjeduje njenog oca, a u stvari je Freud obrnuo tumačenje: naime, »ona je zavidjela ocu na ljubavi te žene i toj voljenoj ženi nije mogla oprostiti zbog razočaranja koje je izazvala svojim izdajstvom« (Freud, 1987: 63). Dakle, korijen svega jest bila Dorina homoseksualna želja, a u Dorinim snovima Freud vidi mržnju prema muškarcima.

Lacanova analiza slučaja Dora (Lacan, 1994: 131–150) obrće Freudovo tumačenje: ono što je neprihvatljivo za Doru jest njezin položaj objekta razmjene između njezinog oca i gospodina K. Bivanje u tom položaju znači da žena ima drugostepeni položaj prema simboličkom poretku. Zato Lacan histeriju povezuje sa ženskim. Pojam žene ne odnosi se na biološku bit već na položaj u simboličkom poretku, te je sinoniman ženskom položaju. Lacan također kazuje da nema simbolizacije ženskog spola kao takvog, budući da nema ženskog ekvivalenta vladajućem simbolu falusu. Žena je Drugo za oba spola. Žena postaje to Drugo za sebe kao što je i Drugo za muškarca. Simbolička disimetrija navodi ženu da slijedi istu putanju kroz Edipov kompleks kao i dječak, da se identificira s ocem. Zašto je za ženu poistovjećenje teže? – pita se Lacan. Zato što mora uzeti sliku predstavnika drugog spola kao temelj poistovjećenja.

Dora tako nije imala homoseksualne sklonosti prema očevoj ljubavnici; Lacan smatra ključnim upravo njezino idealiziranje oca, koje zakriva problematičan odnos s majkom, dakle, nazire se očigledna pseudo-edipska situacija. Dora si u stvari postavlja pitanje u odnosu na očev objekt ljubavi: što moj otac voli u toj gospođi K.? Ona je objekt koji joj oduzima očevu ljubav. »Što moj otac voli u toj ženi, jesam li žensko ili muško, što je žena?« – to su prema Lacanu pitanja koja si postavlja histerik. Za Doru gospođa K. utjelovljuje žensku ulogu. Prema Lacanu i Hamletova histerija proizlazi iz kolebanja između želje majke i zakona oca. Hamletovo oklijevanje u djelovanju

rezultira iz temeljne ovisnosti njegove želje o želji majke, a njegov odnos prema Klaudiju kao onome koji utjelovljuje falus, ono što majka želi, opri-mjeruje, iskazano drugom terminologijom, pseudo-edipski obrazac.

Pitanje koje si Dora postavlja ne može se izdvojiti iz tog čudnog četverokuta koji tvore Dora, njezin otac, gospodin i gospođa K. Dora si postavlja pitanje u odnosu na očev objekt ljubavi: »Što to moj otac voli u toj gospođi K., u toj ženi i što je žena?«. Dakle, gospođa K. je onaj objekt koji joj oduzima očevu ljubav, budući da je majka odsutna iz cijele priče i posve je nevažna kao objekt ili subjekt ljubavi. Za Doru ta gospođa K. utjelovljuje žensku ulogu. Naime, Dora odista podržava flert s gospodinom K., ali u trenutku kada joj on kazuje »Moja žena nije važna u toj cijeloj priči«, dolazi u nje do sloma. Zašto se upravo u tom trenutku Dora slama, dok se struktura njezine ličnosti držala na okupu u nadasve čudnoj situaciji podržavanja flerta sa suprugom očeve ljubavnice? Kako se održavala ta čudna ekonomija i zašto uopće dolazi u Dore do sloma?

Lacan nudi sljedeće objašnjenje: toliko dugo dok je Dora smatrala da Ono nešto, neobjašnjivo, što njezin otac nalazi u gospođi K. ona (Dora) može primiti preko nje, sve je bilo u redu. Ako očeva ljubav ide do nje preko gospođe K., Dora, da bi u to vjerovala, mora isto tako vjerovati u to da ljubav gospodina K. ide do njegove žene preko nje same, Dore. I u trenutku kada taj gospodin K. kaže »Moja žena nema veze s tim, ne zanima me moja žena«, Dora tu simboličku sliku prevodi na sljedeći način: ako njemu ne znači ništa njegova žena, onda ni ja ništa ne značim svom ocu. Tu se Dora buni i kaže: »Moj me otac prodao nekom drugom« (Lacan, 1994: 144). Otac je, doista, tim načinom omogućavao naklonost gospodina K. prema njegovoj vezi s gospođom K. Dora počinje sada zahtijevati ono što je prije mislila da je i dobivala posredstvom gospođe K., naime očevu ljubav. Dora se poistovjećuje s gospodinom K. uzimajući kao svoju želju onu želju koju shvaća da on upravlja prema gospođi K.

Lacan smatra kako histerik podržava želju Drugog samo pod uvjetom da on sam nije objekt te želje. Ne može podnijeti da bude objekt te želje jer bi se tada suočio s lišenošću. Lacan najviše voli histeriju, jer se općenito struktura pacijentove želje mora histerizirati, što znači da se njegova želja mora dovesti u vezu sa željom drugog. Histerik je onaj koji podržava želju drugog, pretvara želju drugog u svoju vlastitu. Dora želi gospođu K., identificira se s gospodinom K., te tako prisvaja njegovu želju. Ono što je važno nije objekt koji se želi; treba otkriti mjesto s kojeg se želi, subjekt s kojim se identificiramo. Lakanovska želja je društveni konstrukt. Prva osoba koja zauzima mjesto drugog je majka, i dijete je ponajprije izloženo na milost i nemilost njezinoj želji. Lacan se nadovezuje na Lévi-Straussa, smatrajući da su žene objekti razmjene koji kruže kao znakovi između srodnih skupina. Žene u zbiljskom svijetu služe kao objekti razmjene koju zahtijevaju elementarne strukture srodstva. Ono što Dora ne može prihvatiti jest njezin položaj objekta razmjene između oca i gospodina K., što znači da ima drugostepeni odnos prema simboličkom.

Na temelju »slučaja Dora«, Lacan pokušava odgovoriti na već poznato pitanje »Što je žena?« (Lacan, 1994: 141), zaključujući da ona nije biološka bit već položaj u simboličkom poretku, položaj koji je tegoban i fragilan uslijed nepostojanja simbolizacije ženskog spola. Simbolička disimetrija tjera ženu da preuzme isti put kroz Edipov kompleks kao i muškarac.

Lacan će na sličan način pokušati otkriti težnje koje pokreću Hamleta (Lacan, 1982: 11–52): jedna dolazi od autoriteta oca, druga dolazi od želje da obrani majku i sačuva je za sebe. Hamleta goni želja, ali budući da se radi o pravom histeriku, ta želja nije njegova, to je želja njegove majke. Za Lacana je cijeli prizor Hamleta suočenog s majkom trenutak najpotpunijeg ostvarenja formule da je želja čovjeka želja drugog. Hamlet se obraća Drugom, majci, ali s onu stranu nje same, to jest voljom ili zakonom oca, voljom koja nalaže i zahtijeva red, pristojnost, stid. Ovdje se jasno suprotstavlja želja majke zakonu oca.

»Cijelom tragedijom dominira majka kao Drugo, kao prvobitni subjekt zahtjeva.« (Lacan, 1982: 12)

Za Lacana je, čini se,

»... izvor onoga što čini da Hamlet oklijeva narcistična veza o kojoj govori Freud u rastvaranju Edipova kompleksa: ne može se udariti falus, budući da je i zbiljski falus tek duh.« (Lacan, 1982: 50)

Hamletova tragedija sastojala bi se u nemogućnosti žalovanja, to jest nemogućnosti suočavanja sa simboličkom kastracijom. Prianjanje uz imaginarni falus kao iluziju cjelovitosti i ostanak u narcističnoj fuziji s majkom moraju biti prekinuti činom simboličke kastracije koja u Lacana znači, izrečena klanovskim rječnikom, čin separacije. Za Hamleta se taj čin događa tek ili upravo u trenutku smrti.

Lacanovu tezu možemo sažeti na sljedeći način: Hamletovo oklijevanje u djelovanju rezultira iz ovisnosti njegove želje o želji drugog i njegovog bivanja subjektom kao označiteljem te želje, falusa. Ofelija je supstitut za falus kao izgubljeni objekt, a Klaudije ga utjelovljuje, što sprečava Hamleta da ga ubije sve dok sam Hamlet ne umire te biva oslobođen od potčinjenosti falusu. Cijela drama pokazuje kako za Hamleta još nije došlo vrijeme za suočavanje s falusom.

Repetitivna tema žalovanja, koju Lacan naziva »falofanijom« (Lacan, 1982: 39) je u temelju edipske priče, »s rastvaranjem Edipovog kompleksa žaluje se u stvari za falusom« (Lacan, 1982: 46). On je izvorni izgubljeni objekt i narcistično zaposjednut objekt, on je iluzija cjelovitosti. Edipsko razrješenje donosi prijelaz od imaginarnog poistovjećenja s falusom i dualnog odnosa s majkom do simboličke identifikacije s imenom oca. Taj prijelaz ima svoju cijenu: dijete se mora podvrgnuti simboličkoj kastraciji, odžalovati gubitak falusa.

Zaključimo kako je na temelju obrade problema histerije s različitim psihoanalitičkih stajališta i raščlambe histerije primjenom pojmovnog aparata različitih psihoanalitičkih škola, bez obzira radi li se o frojdovskoj, klajnovskoj ili lakanovskoj školi, očigledna sljedeća činjenica: histerija je, danas, bitno vezana uz rod u smislu u kojem označava problematičan odnos prema ambivalentnoj majci, koja nije Winnicottova »dovoljno dobra majka«, bilo da tu majku shvatimo kao zbiljsku majku ili kao simbolički položaj koji zauzima roditelj s kojim smo u simbiotskom, dijadnom odnosu. Razvojni zadatak koji čeka histerika jest upravo proces separacije i individuacije, ponovno iscertavanje granice koja će konačno odijeliti majčino i djetetovo tijelo ili, rečeno drugačijim rječnikom, uvođenje trećeg, odnosno, zakona oca nasuprot želji proždiruće majke – prelazak iz dijade u trijadu.

Literatura:

- Boler, Megan (1999): *Feeling Power*. London: Routledge.
- Borch-Jacobsen, Mikkel (2001): »Little Brother, Little Sister«. U: *London Review of Books*, sv. 23, br. 10, 2001.
- Borossa, Julia (2003): *Histerija*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Chodorow, Nancy (1978): *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Chodorow, Nancy (1991): »Freud on Women«. U: *The Cambridge Companion to Freud*, ur. Jerome Neu, Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Decker, Hannah S. (1998): »Freud's 'Dora Case'«. U: *Freud: Conflict and Culture*, ur. Michael Roth, New York: Vintage.
- Devereux, G. (1992): »Etnička psihoza ili shizofrenija bez suza«. U: G. Devereux, *Ogledi iz opće etnopsihijatrije*, Zagreb: Naprijed.
- Freud, Sigmund (1970): »Ženskost«. U: Sigmund Freud, *Nova predavanja (Odabrana dela*, sv. VIII), Beograd: Matica srpska.
- Freud, Sigmund (1987): *Pronađena psihoanaliza*, Zagreb: Naprijed.
- Freud, Sigmund (2000): »Smisao simptoma«. U: Sigmund Freud, *Uvod u psihoanalizu*, Zagreb: Stari Grad.
- Halberstadt-Freud, Henrika (1996): »Studies on Hysteria one Hundred Years on: A Century of Psychoanalysis«. U: *International Journal of Psycho-Analysis*, br. 77, 1996.
- Irigaray, Luce (1985): »La Mystérique«. U: Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, Ithaca: Cornell University Press.
- Lacan, Jacques (1982): »Desire and the Interpretation of Desire in 'Hamlet'«. U: S. Felman (ur.), *Literature and Psychoanalysis*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lacan, Jacques (1994): »Dora et la jeune homosexuelle«. U: Jacques Lacan, *Le Séminaire – Livre IV: La Relation d'objet*, Paris: Seuil.
- Laplanche, J. / Pontalis, J.-B (1992): *Rječnik psihoanalize*, Zagreb: Naprijed.
- Mitchell, Juliet (1974): *Psychoanalysis and Feminism: A Radical Reassessment of Freudian Psychoanalysis*. London: Penguin.
- Mitchell, Juliet (2000): *Mad Men and Medusas*. London: Allen Lane.
- Mitchell, Juliet / Rose, Jacqueline (ur., 1985): *Feminine Sexuality*. London: Norton.
- Rupprecht-Schampera, Ute (1995): »The Concept of Early Triangulation as a Key to a Unified Model of Hysteria«. U: *International Journal of Psycho-Analysis*, br. 76, 1995.
- Showalter, Elaine (1987): »Feminism and Hysteria: The Daughter's Disease«. U: Elaine Showalter, *The Female Malady*, London: Virago.
- Speziale-Bagliacca, Roberto (1999): *Freud – le dimensioni nascoste della mente*. Milano: Le Scienze.
- Wright, Elizabeth (2001): *Lacan i postfeminizam*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Željka Matijašević

Hysteria and Gender

The paper examines the significance of hysteria in relation to gender, the Darwinian psychiatric construction of hysteria in the 19th century, and finally the psychoanalytical concept of hysteria as an example of mental disorder. This suggests that the study of pathology started as the study of female pathology. The question is whether it is possible to give new meaning to hysteria and to say that it is a revolt against patriarchal discourse, following this 'ontological' link between women and madness based on women's hyper-emotionality. Furthermore, it even reassesses hysteria within post-feminism which stands for diversity, to such an extent that from being women's 'un-power' it turns hysteria into 'woman-power' – the power of emotions, which is elaborated in the works of contemporary philosophers Megan Boler and Alison Jaggar.